

Efterslæt

– festskrift til Sebastian Olden-Jørgensen

redigeret af Kristoffer Schmidt og Jes Fabricius Møller,
Den danske Historiske Forening 2024.

Einar Wegener/Lili Elbe

28

Einar Mogens Andreas Wegner, maler. F. 28. december 1882 i Vejle, d. 12. september 1931 som Lili Elbe i Dresden, Tyskland. Navneskifte til Lili Ilse Elvenes 9. december 1930. Søn af købmand Mogens Wilhelm W. og Ane Marie Thomsen. Gift 8. juni 1904 med Gerda Maria Frederikke Wegner, f. Gottlieb, datter af sognepræst Ove Emil Gottlieb (1854-1909) og Justine Østerberg (1850-1934). D. 20. juli 1940, Frederiksberg. Ægteskabet annulleret 1930.

W. blev født i Vejle i 1882 og døde i Dresden i 1931 som kvinde. På hendes gravsten i Dresden står Lili Elbe, men hendes rigtige navn var på det tidspunkt Lili Ilse Elvenes, det navn, som hun tog i 1930, da hun fik tilladelse til at skifte køn og navn, efter at ægteskabet med Gerda Wegener (1885-1940) var blevet erklæret ugyldigt. Hun valgte dog at bruge navnet Elbe efter floden Elbe/Elben, som løber igennem Dresden. Lili Elbe nævnes i biografierne om Gerda Wegener både i *Dansk Biografisk Leksikon* (DBL)¹ og i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* (DKB).²

I dag ville hun nok blive optaget i en ny udgave af DKB. Det hænger sammen med, at der er kommet et helt andet fokus på transkønnet-hed i de seneste år. Bogen *Fra mand til kvinde. Lili Elbes bekendelser*, som udkom første gang i 1931, er blevet et centralt værk for transkønnede.³ Måske har bogen altid været det, men af mange grunde er der

- 1 Sigurd Schultz: "Gerda Wegener", *Dansk Biografisk Leksikon*, https://biografiskleksikon.lex.dk/Gerda_Wegener (15.09.2023).
- 2 Mona Jensen: "Gerda Wegener", Gerda Wegener, maler, lex.dk/ (15.09.2023).
- 3 Niels Hoyer (udg.): *Fra mand til kvinde: Lili Elbes bekendelser*. København 1931. Fotografisk genoptrykt i 1988 med forord af Teit Ritzau. Teit Ritzau: "Lili Elbes breve fundet på Det Kongelige Bibliotek", *Meddelelser fra Rigsbibliotekaren*, Årg. 35, nr. 4, 1984, s. 3-14.

EFTERSLÆT

en helt anderledes opmærksomhed på Lili Elbe end tidligere. Det skyldes blandt andet David Ebershoffs bestsellerroman *The Danish Girl*, som blev udgangspunkt for en film af samme navn.⁴ Det var takket være indtægter fra filmen, at Lili Elbes grav blev genetableret i 2016 på Trinitatiskirkegården i Dresden, blandt andet med deltagelse af den danske ambassadør.⁵

W. er ikke optaget i DBL, men man finder ham i Weilbachs *Dansk Kunstnerleksikon*.⁶ Han var maler og de fleste af de værker, som nævnes her, findes på Vejle Kunstmuseum og et enkelt på Trapholt. På Vejle Kunstmuseum er der overvejende tale om tidlige malerier fra Vejle og et enkelt portræt af kunstnerens far.⁷ Mest interessant i denne forbindelse er "Kvinden i vinduet" et selvportræt formentlig fra 1920'erne, hvor Einar har malet sig selv i vindueskarmen som Lili, måske et af sidste værker fra W.s hånd.⁸

Som ung malede W. motiver fra vandløbene i fødebyen Vejle. Derefter malede han især landskaber, ofte alléer og senere miljøer

- 4 Romanen blev filmatiseret af Top Hooper med Eddie Redmayne i hovedrollen. Filmen fik premiere i 2015.
- 5 Bente Rosenbeck og Yvonne Mørck: "Da Lili Elbe fik en ny identitet", *Kvinder, Køn og Forskning*, nr. 4, 2017, s. 57-60. I samme nummer har Marie-Louise Sølvé Holm skrevet "Om historiske og nutidige begreber brugt til at beskrive Lili Elvenes", *Kvinder, Køn og Forskning*, nr. 4, 2017, s. 61-67. Se også Marie-Louise Holms svenske doktorafhandling *Fleshing out the self. Reimagining intersexed and trans embodied lives through (auto)biographical accounts of the past*, Linköping Studies in Arts and Science, No. 712. Linköping 2017; Sølvé M. Holm: "Current and Historical Notions of Sexed Embodiment and Transition in Relation to Lili Elvenes", i Pamela L. Caughie & Sabine Meyer (red.), *Man into Woman: A Comparative Scholarly Edition*, Bloomsbury Academic, London 2020, s. 233-43.
- 6 Nina Damsgaard i <https://kulturarv.dk/kid/VisWeilbach.do?kunstnerId=930&w-sektion=alle> (15.09.2023).
- 7 Einar Wegeners værker: <https://www.kulturarv.dk/kid/SoegKunstnerVaerker.do;jsessionid=F353112DD9C749838D53420257637716?kunstnerId=930> (15.09.2023).
- 8 Vejlemuseerne viste i 2016 udstillingen "Kvinde i vinduet", som handlede om Einar Wegeners kunstneriske produktion. https://www.e-pages.dk/ugeavisenvejle/378/article/376571/43/2/render/?reader_token=50752323a02ca173694d8f9d2e80eda3 (15.12.2023).

"Kvinden i vinduet".
Gengives med
tilladelse fra Vejle
Kunstmuseum.
Reproduceret på
forsiden af udstil-
lingskatalog: "Kvin-
den i vinduet" – en
showcase om Einar
Wegener og Lili Elbe.
2016".

i en fransk provins. "En vis stilisering og dekorativ virkning præger disse malerier, der ofte tillige har en særegen lysvirkning", står der hos *Weilbach*. Her nævnes også, at han relativt tidligt engagerede sig i hustruens karriere og nedtonede sin egen virksomhed. Han malede baggrunde og staffage på hendes malerier og stillede op som model for hendes kvindeskikkelser. W. var uddannet som malersvend, havde gået på Vejle Tekniske Skole og gik på Kunstakademiet i København 1902-04. Kunstmuseet Arken i Ishøj havde i 2015-2016 en stor udstilling med både Einar og Gerda Wegeners værker, selvom det var Gerda, som var hovedpersonen.⁹ Vejlemuseerne, som har nogle af W.s værker, havde til gengæld fokus på ham på en udstilling i 2016. I kataloget karakteriseres han som en ikke specielt god kunstner om end hans værker er ganske hæderligt udført.¹⁰

Selvom der indtil videre ikke findes en biografi om Lili Elbe i de eksisterende danske biografiske værker, så er der skrevet en del biografiske bidrag om hende f.eks. i *Who's Who in Gay & Lesbian History*

⁹ Christian Gether (red.): *Gerda Wegener*, Ishøj 2015. Af andre udstillinger kan nævnes *Gerda Wegener på Øregaard*, som blev vist 1999-2000, jf. Lise Svanholm: *Gerda Wegener på Øregaard*, Hellerup 1999. Desuden er der blevet vist en udstilling på Kvindemuseet. Mona Jensen: *Gerda Wegener*, Aarhus 1993.

¹⁰ Se katalog til udstillingen "Kvinde i vinduet".

(2001) og på *Wikipedia* på adskillige sprog (herunder dansk). I disse værker er det forståeligt nok, at det er Lili Elbe, man finder interessant. I forlængelse af en øget interesse for individer i historien er Elbe også blevet genstand for danske journalisters, forfatters og forskeres interesse. Især når man læser de forskellige bidrag er det tydeligt, at der savnes en fagligt funderet biografi, som dem man finder i de biografiske leksikoner. Problemet er, at mange ikke har indsigt i, hvilken kilde *Fra mand til kvinde. Lili Elbes bekendelser* rent faktisk er.

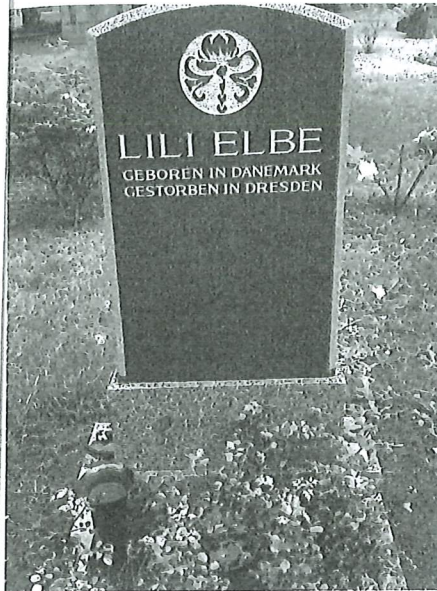
Der har været og er en udbredt tendens til at betragte bogen som en selvbiografi.¹¹ Det er den af mange grunde ikke. For hvordan kan man tale om Lili Elbes bekendelser, når der er flere forfattere inde over teksten? Forskerne har været mere forsigtige i deres omgang med og brug af teksten. Vi er blevet meget klogere takket være et stort digitaliseringsprojekt. Nu ved vi meget mere om bogen eller bøgerne og om de mange udgaver. Denne viden findes digitalt på "Lili Elbe Digital Archive".¹² Det digitale arkiv er blevet suppleret med en videnskabelig udgivelse med kommentarer af den engelske udgave af *Man into Woman* fra 1933.¹³

Der er tale om et amerikansk-tysk projekt, som hører hjemme på Skandinavistik/Nordeuropa-Studien ved Humboldt Universitet i Ber-

11 Kristian Lindberg: "Lili Elbes sidste vilje", *Berlingske* 15. juni 2005 (opdateret 22 november 2008); Thomas Oldrup & Nina Søndergaard: "Genfødt af en henrettets krop", *Weekendavisen* 25. marts 2011; Gry Jexen: *Kvinde kend din historie. Spejl dig i fortiden*. København 2021; Gry Jexen: *25 kvinder der formede fortiden. Kend din historie*. København 2022; Sara Alfort: *Damer der var for meget*, København 2022. Biografien på danmarkshistorien.dk formidler også ukritisk beretningerne i *Fra kvinde til mand*. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/lili-elbe-einar-wegener-1882-1931/> (15.12.2023).

12 <http://www.lilielbe.org> (13.12.2023).

13 Pamela L. Caughie & Sabine Meyer (eds.), *Man into Woman: A Comparative Scholarly Edition*, London 2020.

Lili Elbes gravsted på Trinitatiskirkegården i Dresden. I april 2016 blev der sat en ny gravsten på hendes grav, rekonstrueret efter et historisk foto. Nedenunder et ornament i jugendstil står der ikke andet end Lili Elbe, født i Danmark, død i Dresden. Det stod også på den originale gravsten. Graven havde ligget hen siden 1960'erne, men var ikke blevet genbenyttet. Både i aviser og taler blev Lili ved denne lejlighed omtalt som interkøn. Foto: Yvonne Mørck.

lin.¹⁴ Måske er fremtiden ikke analoge/biografiske værker, men derimod digitale arkiver som dette, hvor man ud over viden om værket hurtigt kan tilgå såvel litteratur på området samt relevante kilder.

Når vi nu er blevet klogere, så skyldes det blandt andet, at litteraten Sabine Meyer i 2015 skrev en doktorafhandling om Lili Elbe.¹⁵ En tysk disputats er måske ikke sådan lige at gå til, men et dansk tidsskrift har en artikel på engelsk af Meyer, som netop handler om

14 Personerne bag er Pamela L. Caughie, Emily Datskou, Sabine Meyer, Rebecca J. Parker og Nikolaus Wasmoen, (red.), "Lili Elbe Digital Archive," / (15.7.2022). Marianne Ølholm har været behjælpelig med oversættelse af de danske tekster. Ølholm har skrevet en artikel om arkivet, men hvor hun også skriver om nutidige repræsentationer. Ud over filmen (se note 1) nævner hun en danseforestilling "At skabe The Danish Girl anno 2021", Holsterbro dansekompani. Marianne Ølholm: "From sensation to fluent identity – Lili Elbe's life narrative between historical case and contemporary re-enactment", *Peripeti*, årg. 20, nr. 28, 2023, s. 177-88.

15 Sabine Meyer: "Wie Lili zu einem richtigen Mädchen wurde": *Lili Elbe: Zur Konstruktion von Geschlecht und Identität zwischen Medialisierung, Regulierung und Subjektivierung*, Bielefeld 2015.

EFTERSLÆT

bogens mange lag.¹⁶ Der er tale om en redegørelse for genre og forfatterskab i bogen. Meyer diskuterer vanskelighederne med at klassificere værket, en fikcionaliseret tekst over for en autobiografi. Hvem er forfatteren bag bogen?

Fra mand til kvinde – Lili Elbes bekendelser blev udgivet af den tyske-svenske journalist Ernst Ludwig Harthern, men under navnet Niels Høyer. Der er tale om en fikcionaliseret biografi, en narration, en fortælling, som bygger på virkelige hændelser. Det er blevet oversat i mange sammenhænge. Einar og Gerda Wegener omtales i bogen som Andreas og Grete Sparre, mens navnet Lili Elbe er fastholdt.

Meyer har sammen med den amerikanske professor Pamela L. Caughie etableret det omtalte arkiv med materiale om Lili Elbe, et fantastisk eksempel på hvad "digital humanities" kan bruges til. På det digitale arkivs dertilhørende hjemmeside beskrives bogen som "en fikcionaliseret biografisk collage" og som et samarbejde mellem seks personer og et forlag. Hjemmesiden blev lagt på nettet i 2019 for at markere 100-året for grundlæggelsen af Magnus Hirschfelds Institut für Sexualwissenschaft i Berlin. Her finder man samtlige fire udgaver af denne historie nemlig en dansk, en tysk, en engelsk og en amerikansk udgave, udgivet mellem 1931 og 1933. Man finder breve fra Lili Elbe til danske venner og udgiveren Ernst Harthern fra arkiver i Danmark og Sverige, samt journalmateriale i Justitsministeriet og avisartikler. Der er mange grunde til at være mere opmærksom på, hvilken tekst man har for sig, og at man ikke kan tage den for pålydende som en selvbiografi eller en historie om Lili Elvenes liv.

Der er meget, som vi ikke ved om Lili Elbe. Elbes læge Kurt Warnekros (i bogen Werner Kreutz) var ekspert inden for tidens nyeste forskning i hormoner og kønskirtlers betydning for kønsidentitet og seksualitet. Ifølge *Fra mand til kvinde* finder Kreutz ud af, at Lili både havde mandlige og kvindelige kønskirtler. På nuværende tidspunkt ved vi ikke, om det er rigtigt. Virkelighedens Warnekros hævdede, at

16 Sabine Meyer: "Divine Interventions. (Re)birth and Creation Narratives in *Fra mand til kvinde – Lili Elbes Bekendelser*", *Kvinder, Køn & Forskning*, nr. 3-4, 2011, s. 68-76.

en redegørelse for genre...

Elbe var en "sand" hermafrodit, men det blev benægtet af både den tyske sexolog og læge Magnus Hirschfeld fra Institut für Sexualwissenschaft i Berlin, som var involveret i Elbes første operation og af den danske læge og retsmediciner Knud Sand, som indstillede Elbe til kønsskifte. Warnekros holdt til gengæld fast ved diagnosen "pseudohermafroditismus femininus" – muligvis af strategiske grunde, da det var mere legitimt at operere en interkønnet person end en transperson.¹⁷

Vi møder i *Fra mand til kvinde* nogle helt urealistiske forestillinger om udsigten til en succesfuld livmodertransplantation. Lili blev også lovet, at hun ville blive yngre, altså få den alder, som de indopererede æggestokke havde. Både det med foryngelse og at kunne føde et barn var mere end tvivlsomt – også taget i betragtning at Lili nærmede sig de 50 år, da hun blev opereret.¹⁸ Fotografier af hende fra begyndelsen af 1930'erne viser en nogen anden Lili end på Gerda Wegeners malerier og i filmen: "Den danske pige". De præcise omstændigheder omkring operationen er ukendte. Den første operation, hvor de mandlige kønsorganer blev fjernet, fandt sted i Berlin efter indstilling af Magnus Hirschfeld. De efterfølgende 3 operationer blev gennemført på Kvindeklinikken i Dresden af Kurt Warnekros. Hvad han egentlig foretog sig, vides ikke. Elbe døde sandsynligvis af hjertelammelse, efter komplikationer i forbindelse med den sidste operation. Der er meget der stadig er uklart, og måske finder vi aldrig ud af, hvordan historien virkelig var.

Dertil kommer en ny udfordring, nemlig deadnaming. Deadnaming er, når en person kalder en transkønnet ved det navn, som personen ikke længere bruger, ofte deres fødselsnavn. Eksempelvis på *Wikipedia*, hvor vores hovedperson for at undgå deadnaming kun nævnes som Lili Elbe.¹⁹ Historikeren og forfatteren Gry Jexen gør det samme i sine to bøger, hvor biografien i voksenalderen har fået titlen

17 Rosenbeck og Mørck 2017.

18 Susanne Kalitz: "Das Experiment", *Die Zeit*, 3/2012.

19 En fin kort biografi "Lili Elbe" findes på Bundesstiftung Magnus Hirschfeld. <https://mh-stiftung.de/biografien/lili-elbe/> (11.1.2024).

EFTERSLÆT

Lili Ilse Elvenes, mens børnebogens overskrift er Lili Elbe. For at undgå deadnaming, forsvinder Einar hurtigt ud af biografien. Det er Lili Elbe, der kommer i malerlære og rejser til København for at studere på Det Kongelige Danske Kunstakademi. Det er Lili, som bliver gift med Gerda i 1904 – mere end 100 år før to kvinder kunne blive gift!

Også nogle forskere er med på den linje. Den danske kommunikationsforsker Tobias Raun skriver i sit essay i *Man into Woman. A Comparative Scholarly Edition*, at han modsætter sig at beskrive Lili som "en mand" eller "Einar" før hun kom ud som Lili. Han refererer således til Lili i både datid og nutid.²⁰

De to redaktører Pamela L. Caughie og Sabine Meyer vælger dog at benytte mandlige pronomener, "even though today the standard practice would be to use Lili Elbe and the feminine pronoun".²¹ Det foto, som benyttes som forlæg for illustrationen i Gry Jexens bog, som hun hævder er Lili Ilse Elvenes²², er i den videnskabelige udgave vist med titlen "Einar Wegener (Andreas Spare) posing as Lili, Paris, 1926".²³ Det er den rigtige kategorisering, det andet er historieforfalskning.

Med en danseforestilling og nu også en opera er Lili Elbe ved at få et omfattende efterliv og eftermæle. Holstebro Dansekompagni præsenterede i 2022 i samarbejde med Vejle Musikteater forestillingen "The Danish Girl". I 2023 blev der opsat en opera på Teater St. Gallen i Schweiz.²⁴ Einar og Lili har fortjent en ny biografisk artikel under

20 Tobias Raun: "Getting the Lili We Deserve? Telling a Different Story of Lili Elbe through the Portraits of Gerda Wegener", i Pamela L. Caughie & Sabine Meyer (red.), *Man Into Woman: A Comparative Scholarly Edition*, London & New York 2020, s. 258-67. "To do otherwise (ex. dead naming) has been pointed out as problematic by a range of transgender studies scholars and activist (se note 2, s. 265 og note 29 s. 266). Litteraturforskeren Dag Heede, som har skrevet en række artikler om Lili Elbe, stiller sig kritisk over for Rauns position i relation til transkøn: "Hjertes Dame i modvind. Tilladte narrativer, det danske frisind og den "lesbiske" transkvind", i Leander Møller Gøttcke & Adam Paulsen (red.): *Identitetspolitik, litteratur og kunstens autonomi*, København 2022, s. 141-55.

21 Caughie & Meyer (red.) 2020, s. XVII.

22 Jexen 2021, s. 111 & 336; Jexen 2022, s. 80.

23 Caughie & Meyer 2020, s. 75.

24 Ølholm 2023; <https://youtu.be/niF9b6zDs9c> (11.1.2024).

overskriften Einar Wegener/Lili Elbe (1882-1940). Når man i solidaritetens navn respekterer Lilis identitet, får man Einar til at forsvinde. Mere retvisende ville det være med et dobbeltportræt.

Bente Rosenbeck